

Vera Sparschuh

Mannheim Károly tanulmánya a generációk problémájáról – műtörténeti és elméleti dimenziók¹

Amióta Martin Kohli a mannheimi generáció-tanulmányt az 1970-es években az életpályakutatások összefüggésében ismét vitára bocsátotta, az *Ideologie und Utopie* című tanulmánygyűjtemény és a „szabadon lebegő értelmiség” fogalma mellett – legáltalában a német nyelvű térségben – ez az írás Mannheim Károly legismertebb munkái közé tartozik.²

Ez a tanulmány az angolszász irodalomban is reneszánszát éli. Eközben néhány újabb keletű vita és kutatás ismét Mannheim koncepciójához fordult, habár itt a klaszszikus, családi kapcsolatokra vonatkoztatott generációfogalom már hosszú ideje uralkodó szerepet játszik, és így nem is fogadták el Mannheim generációfogalmát (KERZER 1983, 125–149). Említésre méltó itt Hareven tanulmánya is, aki G. Eldersnek a világgazdasági válság gyermekeiről folytatott vizsgálódásaihoz kapcsolódik (HAREVEN 1979, 43–56). Hareven amellet érvel, hogy a genealogikusan megfogalmazott generációfogalmat mélyítsék el egy történelmileg alátámasztott kohorszfogalom segítségével. Ezzel hatályon kívül helyezik a Mannheimre visszamenő fogalmiságot, mivel most már a kohorszfogalmat illeti meg az a történelmi dimenzió, amellyel Mannheim fel akarta ruházni a generációfogalmat. A változás ellenére azonban a két koncepció között felismerhetőek a tartalmi érintkezési pontok.³

Éppen így Nagy-Britanniában is újra szorgalmazzák a visszanyúlást Mannheim koncepciójához. Ez egyfelől a történelmi generációfogalom dimenziójára vonatkozik, melynek tradícióját azért kell újraéleszteni, hogy az elavult szociológiai modelleket, mint például az osztályfogalmat, helyettesíteni lehessen (CHERRINGTON 1997, 302–320). Másfelől aktualizálják a generációkonceptió tudásszociológiai értelmezését (EYERMANN–TURNER 1994, 481–495; PILCHER 1994, 481–495). Ez utóbbi ismert a németnyelvű diszkusszióból is: itt J. Matthes tanulmányával – amely a generáció-tanulmányból kiindulva

¹ A jelen tanulmány forrásanyagának alapja *Generationsverhältnisse und Wissenschaftskultur* című habilitációs írásomból származik (SPARSCUHU, 2000). A *Generationsauftrag – bewusstes Erbe oder implizites Wissen* címmel megjelent tanulmányomban egyszer már hivatkoztam erre a forrásanyagra (SPARSCUHU 2002).

² Mannheim Károly 1928-as szövege a „generációk problémájáról” hosszú ideje csupán egy azon tanulmányok közül, amelyet a szerző a legkülönbözőbb szociológiai témákkal kapcsolatban hátrahagyott. Martin Kohli írja: „A mannheimi generációkonceptió recepciójának története mindenekelőtt a nem-recepció története.” (KOHLI 1978, 34.) Arról sincs tudomásunk, hogy a tanulmány röviddel megjelenése után különösebb érdeklődést keltett volna. Így később René König a dolgozat témájához kapcsolódva első sorban azt a jelentőséget tulajdonította neki, hogy a *Kölner Zeitschrift*-ben beharangozta a szerzők generációváltását (KÖNIG 1987, 353). A tanulmány által ösztönzött vitára – amely összehasonlítható lenne az *Ideologie und Utopie* megjelenését követő diszkusszióval – nem találunk semmiféle utalást (MEJA–STEHRE 1982; LIEBER 1974).

³ A szövetségi német életpályakutatások alapító éveire vetett pillantás azt mutatja, hogy a Harevenéhez hasonló megfontolások már ott is szerepet játszottak. „A generáció-, illetve kohorszfogalomból történő kiindulás ahhoz a belátáshoz vezet, hogy az egyes kohorszok életpályái a mindenkor történelmi feltételek alapján már rövidebb időn belül lényegi különbségeket mutatnak fel.” (KOHLI 1978, 19–20.)

első alkalommal irányította a figyelmet Mannheim további munkáira, kiváltképp a korai írásokra – egy olyan interpretációs hullám kezdődött, amely tekintetbe veszi „az időség társadalmi szabályozását” is (MATTHES 1985, 369). Mindez nem azonnal, nem a tanulmányra való közvetlen reakcióként bontakozott ki, hanem csak lassan ugyan, de még ma is tart. Ide tartozik továbbá, hogy a kelet- és kelet-közép-európai politikai rendszerek bukásával összefüggő demográfiai fejlemények és változások miatt a generáció témája iránt egyre nagyobb érdeklődés tapasztalható (LÜSCHER–SCHULTHEIS 1993).

Mindezek következtében új módon vált provokatívvá a kérdés, hogyan is kell egy generációt szociológiai értelemben interpretálni. Már nem a generációs kérdés áthagyományozott felosztásáról van szó elsősorban a történelmi generációkutatásban, a családszociológiában és az ifjúságszociológiában. Ha Ortega y Gasset példának okáért még azt írja, hogy minden generáció végső soron „egy meghatározott feladat, hogy bizonyos dolgokat meg kell tenni”, Lüscher pedig már a „posztmodern” korszakban végbemenő fejleményekre utal, amelyben az identitásajánlatok sokasága együtt jár a generációs hovatartozások sokaságával, akkor a generáció fogalma döntő változásokon ment keresztül. Felvetődik a kérdés, egyáltalán leírható-e még a történelmi generációs feladat, vagy nem, az-e a szociológia sürgető feladata, hogy a generációs hovatartozást „implicit tudásként” (POLÁNYI 1985), „konjunktív tapasztalatként” (MANNHEIM 1980), „generációs öntematizálásként” (MATTHES 1985), „értelmezési mintaként” (SACKMANN 1992), „orientációs mintaként” (BOHNSACK 1997) vagy „konstrukcióként” (LÜSCHER–SCHULTHEIS 1993) dolgozza fel?

Habár a diskuszióban a generáció témájával kapcsolatos hozzászólások közül sok hivatkozik explicit vagy implicit módon Mannheimre, az irodalom tanulmányozásakor összességében mégis úgy tűnik, hogy Mannheim 1928-as generáció-tanulmányát ebben az összefüggésben csak megemlítik – mivel Mannheim eközben a „klasszikus” státusába lépett, akit pusztán „háttérjelentőség” illet meg, és akinek jöllehet ösztönző volt a generációproblémáról adott „formális-szociológiai” elemzése, ez azonban a recepció során időközben önállóvá vált. Bizonyos értelemben ez a fejlődés „normális”, hiszen ez a sorsa minden klasszikusnak.⁴

Mindazonáltal – mégha úgy is tűnik, hogy Mannheim dolgozata felett eljárt az idő – bizonyos konstellációkban új perspektívák tárulnak fel. Így vetődik fel a kérdés, hogy a generáció-tanulmány vajon új körvonalakra tesz-e szert, ha Mannheim teljes életművének összefüggésébe helyezzük. Egy ilyen megközelítés mellett szól az is, hogy a szociológiatörténeti Mannheim-kutatás az utóbbi két évben minőségileg továbbfejlődött. Ezért a generáció témájával kapcsolatban szükségesnek tűnik, hogy a szociológiai és szociológiatörténeti kutatás kölcsönösen tudomást vegyen egymásról (LOADER 1985; WOLDRING 1986; KETTLER–MEJA–STEHK 1984; KETTLER–MEJA 1995).

Az itt jelzett, Mannheim tanulmányával kapcsolatos, sokszor csak „ráutaló” bánásmódra tekintettel is – az autorizált forrásra hivatkozó viszontbiztosítás értelmében – értelmesnek tűnik, hogy a generáció problémáját illetően egyszer már rendszerő módon foglalkozzunk a manheimi életművel. A generáció témája végigkíséri Mannheim egész alkotói tevékenységét: Kurt H. Wolff irányította rá a figyelmet arra, hogy a generáció problémája nemcsak elméletileg tükröződik Mannheim e tanulmá-

⁴Martin Kohli, aki, mint említettük, az 1970-es években újra felfedezte Mannheim generáció-tanulmányát a szövetségi német szociológia számára, általános érvénnyel a következőt jegyzi meg a generációkonceptió mai alkalmazásához: „It is only by linking family generations, economic generations and political generations that the concept of generation can unfold its potential.” (KOHLI 1995, 6.)

nyában, hanem gyakorlatilag is előre hajtotta őt (WOLFF 1978). S ez a megjegyzés a tanulmány központi kérdéséhez vezet: Mannheim önmaga és generációja számára nagyon korán megfogalmaz egy generációs feladatot. Már első munkáiban, igen fiatal emberként, arról elmélkedik, hogy a generációk egymásutánjában tudást hagyományoznak át, és ez a tudás olyan örökségként szerepel, amelyből egy megbízás ered. Teoretikus megfontolásainak fejlődése során aztán Mannheim elgondolkodik a generációs tudás „öröklésének” lehetetlenségén, mert itt olyan „implicit tudásról” van szó, amelyen az ember egyedül osztozik egy meghatározott tapasztalásközösséggel. Nos, ezt a normatív és rekonstruktív generációfogalom közötti, Mannheim által megélt és feldolgozott feszültséget követjük nyomon munkáinak időrendjében.

MANNHEIM MUNKÁI A GENERÁCIÓ TÉMÁJÁRÓL SZÓLÓ 1928-AS TANULMÁNY MEGJELENÉSÉIG

Még ha Mannheim első írásainak egyikében, a *Seele und Kultur*ban (MANNHEIM 1970, 66–84) az egyes embert (a lelket) szembe is állítja az objektív kultúrával,⁵ már rögtön a tanulmány elején generációra vonatkoztatott módon érvel. „Az objektívált kultúrának ilyen egységes keresztmetszetét azonban – meggyőződésem szerint – csak egy fejlődésében és életérzésében rokon generáció nyújthatja.” (MANNHEIM 1970, 67.) E megállapítás háttérét az a probléma képezi, hogy a jelenlegi kultúra túlnőtt az individuumon (distancia), és a hozzá való viszonyt magának az embernek kell megformálnia (MANNHEIM 1970, 66). A generációs feladat azért kap hangsúlyt ebben a tanulmányban, mert a Szellemtudományok Szabad Iskolája célkitűzéseivel kísérli meg összeegyeztetni Mannheim, amelyhez korosztályának sok más értelmiségi tagja és tudósa tartozott (WOLF 1970, 12). Mannheim továbbá megjegyzi: „Röveden kifejezve, feladatunkat abban látjuk, hogy a rokon szubjektív kultúra alapján állva, az objektív kultúrának egységes megnyilvánulásává tegyük ezt az iskolát”, és beszél még a „kultúraobjektívációkkal szembeni közös álláspont” kereséséről is (MANNHEIM 1970, 67). Itt Mannheim a szubjektív és az objektív kultúra simmeli megkülönböztetéséből indul ki, s ezt követően specifikálja az individuum távolságát az objektív kultúrához képest (MANNHEIM 1970, 69). A nyugati világban a szubjektív kultúra folyamata az elsajátítással megy végbe, az ember csak a mű által jut el „önmagához”; létezik ugyan az aszkézis útja, az áthagyományozott tartalmaktól való eltérés, ezt azonban Mannheim elveti. Ezen a ponton tér rá a generációk kérdésére és ezzel mindenekelőtt időbeli sorrendet jelöl. „A generációk folyamatos munkája során tökéletesíteni tudják az anyag kezelését és így növekvő mértékben válhat érthetővé a matéria saját törvényszerűsége.” (MANNHEIM 1970, 72.) Mivel „könnyebb valamit elsajátítani mint feltalálni”, a „kontinuitás és továbbadás” szükségszerű. Azonban „előre haladásában a mű lelki összefüggése a maga kényszerűen teremtő szerzőjével fokozatosan eltávolodik az egymásra következő generációktól.” (MANNHEIM 1970, 73.) A generációs feladat teroretikus kötelezettséggé válik: „Nos, az anyag és formálásának törvényszerűségei, amelyet a megelőző generációk alkotó ösztöne tudattalanul uralt, tudatossá válik, és az elmélet lesz az elidegenült kultúraalkotás örökösévé”. Így alapozódik meg a generációs feladat, a generáció célja, amely a mi-érzés egzisztenciájával kötődik össze, s így rögzül egyidejűleg elméleti problémaként. (MANNHEIM 1970, 76, 83.)

⁵ Wolff itt a „szellem és társadalom” szembeállítását látja, Mannheim azonban individuumra vonatkoztatott módon érvel (WOLDRING 1986; LICHTBLAU 1996, 492).

A további fejlődésben a generáció témájára vonatkozóan Mannheim munkáiban ketős vonal rajzolódik ki. A fejlődés kezdetén egyfelől Lukács György *Regény elmélete* című könyvéről írott recenzió áll, amely arra a problémára vonatkozik, hogy az interpretáció megmaradhat-e a tárgy immanens értelemtartalmának a síkján történő leírásnál. Másfelől az 1922-ben megjelenő kultúraszociológia-elmélet és ebben az összefüggésben „a gondolkodás kollektív tapasztalatá”-nak elmélete (ABERCROMBIE–LONGHURST 1983, 5–15) továbbviszi a generáció gondolatát. Nos, az elkövetkezendőkben ezt a két oldalt kell összefüggésbe helyeznünk.

„ATEORETIKUS KÉPZŐDMÉNYEK” ÉS „KONJUNKTÍV TAPASZTALAT-KÖZÖSSÉGEK”

A Lukács regényelméletéről írott recenzióban Mannheim módszertani kérdéseket emel ki: a művészet elemzésénél a genetikus kérdésfeltevéseket megkülönbözteti a tárgy immanens értelemtartalmától. Ezt a problémát fejleszti tovább a *Beiträge zur Theorie der Weltanschauungsinterpretation* című munkájában. A világnézet-interpretációról szóló munka különössége abban rejlik, hogy Mannheim első alkalommal teszi fel a következő kérdést: Hogyan lehetne tudományosan hozzáférhetővé tenni az „elmélet előtti képződményeket”? Ezt a kérdést konkrétan a világnézetek karakterére vonatkoztatja, amelyet nem lehet kizárólag elméleti síkon megragadni. Az „ateoretikus” és a teoretikus sík megkülönböztetésére Mannheim kifejleszti a különböző értelemfajták differenciálását, s e megfontolások legismertebb eredménye a „dokumentarista interpretáció”.⁶

1922-es írásában, az *Über die Eigenart kultursoziologischer Erkenntnis*ben Mannheim úgy említi a generációk szemléletének megváltozását a modern társadalmakban, mint ahogyan azt már a *Seele und Kultur*ban is körvonalazta. A modern társadalmakban az értékek egy generáció élethatárain belül változnak: „Mióta az értékelések és értelemadások skálája többé már nem dolgokkal összenőtt, feloldhatatlan, stabil realitásként tárul a szemünk elé, hanem értékeléseknek és értelemadásoknak valamely generáció élethatárain belül követhető változásaként ragadható meg, azóta már e folyamat *megele* is adott a megfigyelő reflexió számára.” (MANNHEIM 1980, 42.) Mannheimet egyfelől a kultúrafolyamat mozgalmasságának a ténye foglalkoztatja, amely éppen a generációkon figyelhető meg. Másfelől *saját* generációja számára e kérdés tisztázását tűzi ki feladatként. Ezáltal a kultúrafilozófia és kultúraszociológia új felfogása generációs törekvéssé válik: Ki kell dolgozni a változásokra szabott perspektívát, amely túl van a pozitivistá magyarázatokon és a kultúrának megítéli a szűkségszerű autonómiát, azaz a kultúra fenomenjeit nem magyarázza elhamarkodottan más összefüggésekből.

Ami előadásában, a *Seele und Kultur*ban még tervezet maradt, itt a kultúraszociológia konkrét terepén tudományos kihívássá változik. A világnézetek genezisére vonatkoztatva – amely továbbra is foglalkoztatja – kapcsolódik a világnézet-interpretáció elméletéhez. De most már egy csoport világnézete érdeklí és nem általában valamely korszaké. (MANNHEIM 1980, 88.) A következőket írja: „Ez azt jelenti, hogy – ha például elképzeljük egy korszak valamely csoportjának közös élménytartalmát – nem lehet elegendő ezt az egyes, egymástól monadikusan elzárt individuumokban egyformán

⁶Ezt a megközelítést 1967-ben Harold Garfinkel tette magáévá, és ezen a kerülő úton tért vissza a német nyelvű szociológiába (BOHNSACK 1999).

meglevő élményalkotórészek összegeként elképzelni. Az, hogy egy csoporthoz tartozom, nem abban áll, hogy mindig a saját motivációs összefüggéseimből kiindulva véletlenül, *hébe-hóba* összhangba kerülök más, ugyanezen csoporthoz tartozó individuumok élménytartalmaival, hanem abban, hogy az élményösszefüggések egy nagy szakaszát képes vagyok együtt átélni a többi csoporttaggal.” (MANNHEIM 1980, 77.) Mannheim ezt a tézist a politikai párt ellenpéldájával világítja meg. Az ember „különböző élményösszefüggésekből” kiindulva egy politikai párttal szemben hasonló „felfogásokhoz és viselkedésmódokhoz” juthat. A sok külön pontban való egyetértés ellenben nem képes tartósan közösségi érzést létrehozni. Ez a manheimi terminológiánál maradván a következőt jelenti: az ateoretikus kötés inkább létrehoz közösségi érzést, mint a teoretikus egyetértés. Ha azonban bekövetkezik a teoretikusba történő átcsapás, azaz a kötésekön vagy sorson nyugvó közösségek egy akcióba vagy programba torkolnak, akkor az individuum átéli eszméi és élményei közösséggel kapcsolatos (MANNHEIM 1980, 78) funkcionalitásvonatkozását (MANNHEIM 1980, 71; KETTLER–MEJA–STEHRE 1984; BOHNSACK 1993). De hogyan lehet „élményösszefüggéseket egyáltalán fogalmilag megragadni és osztályozni”, kérdez Mannheim tovább, és ezen a ponton pillantja meg a „szociogenetikus elemzés” feladatát. Ebben az összefüggésben jegyzi meg, hogy a „szellemin” keresztül lehetséges kell legyen a „lelki” megértése (MANNHEIM 1980, 96–97). Erre a művészet területén lát lehetőséget, s a stílusfogalmat tekinti közvetítésnek.⁷ De mi érvényes a szociológia számára?

A valószínűleg 1924-ben írott munkában, az *Eine soziologische Theorie der Kultur und ihrer Erkennbarkeit. Konjunktives und kommunikatives Denken*ben Mannheim ismét különböző aspektusokat vesz fel a generáció témájához. *Saját generációjának* a racionalizmus és irracionális pólusai közé állítva kell megtalálnia útját: „Többnyire olyan tartalmak ezek, amelyeket a romantika már megragadott, s amelyek csak a mi – pozitívizmus periódusában felnőtt – generációnk számára újak” (MANNHEIM 1980, 184). Míg azonban az eredeti romantika lényegében a felvilágosodás által figyelmen kívül hagyott tartalmakat fedezte fel és úton volt, hogy „az irracionálisat” racionálisan fejezze ki, a maga részéről ebből a belátásból keveset tudott használni. Mannheim generációja számára abban látja a feladatot, hogy ezeket a felismeréseket transzformálja és mindegyik előtt ismét visszavonatkoztassa a tudományra. Itt a következőt jegyzi meg: „A kezdetben mindent relativizáló historizmus ezzel a fordulattal, mintegy a hátunk mögött, történelemfilozófiává válik, amelyet azonban nem az egyén gondol ki, hanem generációk történelmi-szociológiai kutatásában keletkezik” (MANNHEIM 1980, 189). Mannheim itt is újra a „generációs feladatra” irányított generációfogalomra utal. A generációkat – zárójelben a családi nemzedékek sorrendjéhez képest – a tudományos megismerési folyamat kontinuitásával hozzák kapcsolatba, s ebből következik aztán a feladatok és problémák átadásának folyamata. Mannheim ugyancsak a generációfogalom e dimenzióját viszi tovább a historizmusról írott munkában, ahol nemzedékeken átívelő tudásfelhalmozódásról beszél (MANNHEIM 1970, 274). Mert a historizmus kidolgozása nem egy vagy több tudós tetszőleges célja, hanem egy „kutatógeneráció” munkájának az eredménye, amelyet „élettelvése készítet e feladat végrehajtására” (MANNHEIM 1970, 276). Tehát nincs szó implicit tudásról?

⁷ „A gótikus stílus tisztán formális karakterisztikáját fokozatosan átvezetik a mögötte álló 'gótikus elvbe', egészen visszanyúlnak ama tipikus élményösszefüggéshez, melynek 'következmenye', hogy a formaadást illetően egész generációk tudtak ugyanabból a láthatósági és ábrázolási problematikából kiindulva alkotni.” (MANNHEIM 1980, 96.)

De ez csak a probléma egyik oldal. A generációs feladat itt ismét jelenlevő vonala mellett nyomon követhető annak az eszmének a szisztematikus fejlődése is, amely eredetét a tapasztalat- és élményközösség fogalmából meríti. Mannheim pszichológiai nézőpontból teszi fel az individuális észlelési képességre irányuló kérdést. A „kontagió”⁸ dolgok „felvételét” jelenti a megismerés folyamán, valamit azzal fogunk fel, hogy azt „magunkba vesszük”, s eközben elmosódnak az objektum és szubjektum közötti határok, egységes és kölcsönös áthatás megy végbe. Ezen a kontagión nyugszik a „konjunktív megismerés”, amely „megismerés rokon kiindulópontok alapján” (MANNHEIM 1980, 209, 211). Ez a megismerés, amelyet egy perspektíva vagy álláshelykötöttség⁹ jellemez, a megismerő szubjektum számára ellenőrizhető, általában azonban nem objektíválható. A „konjunktív tapasztalati közösséget” egy közös érvényességi terület jellemez, amely minden észleltre, az ellenőrzés lehetőségére és „meghatározott tapasztalati térhez való odafordultság” különös perspektívájára irányul (MANNHEIM 1980, 214).

A résztvevő személyek növekvő számával racionalizálják a „mi-tapasztalatot”, mindazonáltal Mannheim szerint ezt nem abban az értelemben kell megérteni, hogy ezzel „immanens” fogalmak képesek meghatározni a közösséget. Függetlenül a tapasztalat eredetétől, vagyis attól, hogy a tapasztalat egzisztenciális vagy fogalmak által közvetített-e, konjunktív jelentése lényegi és ez csak „egzisztenciális kötöttségből” keletkezhet. Mannheim kifejti, hogy a metodológia csak akkor veszi megfelelőképpen számításba a konjunktív tapasztalatot, ha az „elfogalmiasításokat mindig az egzisztenciális összefolyamat részeként fogja fel”. Emellett tisztán egzisztenciális kapcsolatok – nyelv nélkül – nem elgondolhatók a tapasztalati közösségben. A nyelv ugyanis rögzíti a konjunktív tapasztalat áramlását és sztereotipizálja is azt, ami azonban nem jelent automatikusan generalizálást, hanem a tapasztalati tér perspektivitásának általánosítását foglalja magába. (MANNHEIM 1980, 216, 219, 222–223.)

Ezen megfontolások összefüggésében Mannheim a generáció témájához különböző perspektívákat fejleszt ki, amelyeket az 1928-as generáció-tanulmányba is felvesz. Egy konjunktív tapasztalati közösség felépülésével és továbbélésével kapcsolatban megjegyzi: „Bizonyára nem szorul semmilyen bizonyítékra, hogy egy konkrét tapasztalati közösség felépülésénél és továbbélésénél a konjunktív, megnevező fogalmak előfeltevések: ezekben a fogalmakban perspektivikus tapasztalati összefüggést tárolnak, e fogalmakkal új életet teremtenek, ezekbe vezetik be az újonnan odaérkezőket, az új generációkat, és megértésük egyúttal a tapasztalati közösség életösszefüggésében való részvételt jelent.” Továbbá a konjunktív tapasztalatok sajátja, hogy „dokumentarista jelentésük van az őket előállító individuális és kollektív tudatot illetően”: „A hegy mint hegy, hegy marad; ellenben a hegy mint konjunktív tapasztalat” változik a generációk észlelésében. (MANNHEIM 1980, 226–227, 230.) Mannheim ugyan rámutat ebben az összefüggésben arra, hogy a nyelvben konjunktív képzeteket rögzítenek, amelyek csak a generációról generációra történő változásában öltik magukra a kommunikatív tudás karakterét, mindazonáltal a konjunktív tapasztalat az „eredeti”.

Végül Mannheim már itt tárgyalja az egy korszakban létezhető tapasztalati terek különbözőségét. A tapasztalati terek példaként a társadalmi-gazdasági miliő szolgálnak: így például a városi tapasztalati tér, de „az ember egzisztenciálisan” „a gyermek-

⁸ Itt a „behatás” értelmében, míg orvosi területen fertőzést jelent.

⁹ Az itt vázolt „gondolkodásszociológiában” jelentős különbségek mutatkoznak Mannheim későbbi tudásszociológiájához képest.

kortól az öregkorig tartó mozgásban” ugyancsak különböző tapasztalati tereken halad keresztül” (MANNHEIM 1980, 277). Itt a „tapasztalati térre” és nem a társadalmi-gazdasági különbségekre helyezi a hangsúlyt. Ezek csak a tudásszociológia kidolgozásához vezető átmenettel válnak számára lényegessé. Ekkor már nem a tapasztalat konstitúciójának folyamata, hanem ennek szociális hozzárendelése áll Mannheim megfontolásainak középpontjában.

A KONJUNKTÍV TAPASZTALATI KÖZÖSSÉGTŐL A DISZTINKTÍV GENERÁCIÓFOGALOMHOZ

A generáció-tanulmány előtt a konzervativizmusról 1925-ben készített habilitációs írásban Mannheim továbbfejleszti a generációtematikát (MANNHEIM 1984). Nos, hasonlóan a kultúra szociológiai elméletéről 1924-ben megfogalmazott munkájához, Mannheim tudásszociológiai tervezetével kapcsolatos hivatkozásai itt világosabbá válnak. A konzervativizmus-tanulmányhoz írott bevezetésben Mannheim még egyszer bemutatja az eszmetörténeti elemzéstől a gondolkodásszociológián keresztül egészen a tudásszociológia területéig vezető reális fejlődési utat (és egyúttal a saját útját is). Voltaképpen a historizmus eszméinek transzformálása eredményezte azt a lökést, amely a gondolkodásszociológiához való átmenethez vezetett (MANNHEIM 1984, 50). A liberális és konzervatív gondolkodás közötti sajátos feszültségi mező hozza magával az impulzust a „politikai-társadalmi konstellációk” tanulmányozásához (MANNHEIM 1984, 51). A tudásszociológiára való utalásnak ebben a munkában más a helyi értéke mint Mannheim korai írásaiban. Mannheim már nem hangsúlyozza az immanensről a tudásszociológiai szemlélethez való átmenet szükségszerűségét, hanem megvonja a határt a diszciplínák között. A filozófia és az eszmetörténet leválik a tudásszociológiáról, amely a „történelmi-szociológiai genezissel” foglalkozik (MANNHEIM 1984, 48).

A generáció és a tudásszociológia újfajta összekapcsolásából is érthetővé válik, hogy Mannheim munkássága egy új dimenzióba lép át. Az új impulzusok behatolnak a konzervatív gondolkodási áramlatba, az új „élan” keletkezésére irányuló kérdésekre áttérve Mannheim a generációs tematikára utal: „[...] a tudattalanul teremtő erőket] azonban csak az látja és éli át, mint ahogyan a forradalmi pozitívum is csak annak számára válik láthatóvá, aki álláshelyszerűen, generációszerűen a történelmi történet megfelelő pontján áll, ahol ezek az erők keletkezőben vannak.” (MANNHEIM 1984, 214.) Itt különösen az álláshely és a generáció felsorolását és de facto azonosítását kell kiemelnünk, mert ezen a helyen válik érthetővé a generációproblémának egy olyan síkra történő bekapcsolása, amely elsődlegesen a tudás társadalmi megalapozására vonatkozik (MANNHEIM 1984, 214). Ez a kapcsolódás a tudásszociológiáról 1931-ben készített tanulmányban hasonló módon jelenik meg. A generációs elhelyezkedés itt is egyfajta „kollektív összekötöttség”, amelyen különböző „világértelmezés- és tudásfajták” alapulnak (MANNHEIM 1985, 232).

Arra a kérdésre, hogyan következnek be változások a gondolkodás struktúráiban, Mannheim ezt válaszolja: „Nem immanens elméleti utakon, hanem a kollektív sors révén – nem azáltal, hogy valaki már nem akar relativisztikusan gondolkodni, hanem azáltal, hogy új megvilágításba kerülnek az újonnan keletkező tartalmak. Eközben a kultúra generációszerű növekedésének ténye roppant jelentőségre tesz szert. Itt is lehetséges nagy individuális játéktér, de az újonnan kezdődő hit a fiatalabb generációknál fenomenológiailag felmutathatóan egészen más jellegű, mint azoknál, akik – koráb-

bi generációkból származván – e fellendülésben nem működnek közre. A generáció-probléma újabban kiváltképp a francia szociológiát foglalkoztatja, mivel Franciaország a Dreyfus-ügy körüli időben olyan lelki változást élt át, melynek struktúrája közelről volt megfigyelhető.” (MANNHEIM 1984, 215.)

A „szociológiai hozzárendelés” precizizálásának összefüggésében, amelyre Mannheim a konzervativizmuselemzésben törekszik, fontos ponttá válik a generáció fenomenéjére történő rekurzus. „A kultúra generációszerű növekedése” összekapcsolódik a politikai irányzatok változásával (MANNHEIM 1984, 56). Egyidejűleg a „kollektív sors” fogalma azt is megmutatja, hogy Mannheim itt a közösségi tapasztalat kultúraszociológiai írásokban explikált eszméjét a generációtémára vonatkoztatva viszi tovább.

Ehelyütt egy fogalmi fejlődési irány mutatkozik Mannheim gondolkodásában, amely az *élményösszefüggésnek* a kultúraszociológiában történő megragadásától a konzervativizmuselemzésben és tudásszociológiában tematizált *struktúraösszefüggés*en keresztül egészen az 1928-ban bevezetett *generációösszefüggés* fogalmáig vezet. A struktúraösszefüggés, hasonlóan az élményösszefüggéshez, „lelki és szellemi tartalmak különös együvértartozására” vonatkozik (MANNHEIM 1984, 95). Ez az összefüggés – bár a hordozó kontextusában kell elgondolni – mindazonáltal „objektív” a hordozóval szemben. Mannheim később az elhelyezkedés fogalmát teszi a generációösszefüggés fogalma elé. Mint hangsúlyozza, számára a szociális konstellációk egyre fontosabbá válnak. Már a modern konzervativizmus esetében is explicit módon a történelmi-szociológiai előfeltételek érdeklik (MANNHEIM 1984, 108). Amennyiben Mannheim a „társadalmi gondolkodás azon struktúraformáiról” beszél, amelyek a konzervativizmus számára reális talajt egyre inkább felszámolják, úgy a szellemi struktúraösszefüggések „átadásának” általa felvetett kérdése egyre provokatívabbá válik. Ez a kölcsönös kapcsolat aztán következetesen a generáció-tanulmányban explikálódik.

A Mannheim által a konzervativizmuson belül feltárt gondolkodási stílusok (MANNHEIM 1984, 137) éppen úgy a később kidolgozott generációs egységekre utalnak. A gondolkodási stílusok szintézise itt is a konzervativizmus tartalmát eredményezi, zárójelben ehhez, az ellentmondásos generációs egységek maguk bizonyítják a közös generációs összefüggés egzisztenciáját. Végül az is megjegyzendő, hogy Mannheim a konzervativizmus-tanulmányban belebocsátkozik a különböző időátélések kérdésébe is, amelyet később a generáció-tanulmányban a generációs kérdés romantikus szemléleteként megemlít ugyan, de nem dolgoz ki: „A progresszív a mindenkori jelent a jövő kezdeteként éli át, miközben a konzervatív a jelent a múlt utolsó szakaszaként” (MANNHEIM 1984, 121). Három évvel később Mannheimet elsősorban a generációk tapasztalatai „egyidejűségének” a fenomenéje érdekli a különféle konjunktív tapasztalati terek együtt- és egymásmellett-létének kezelésében „romantikus zabolátlanságot” lát (MANNHEIM, 1978, 514).

Az 1922-től a generáció-tanulmányig tartó időszakban írott munkákban, tekintettel a generációelemzésre, a következő mozgás rekonstruálható: A felismert generációs feladatot egyúttal elméleti problémaként értik meg. Mindazonáltal a generációk hasonló érzéseit nem „immanens” teoretikus összefüggésből vezetik le, hanem konjunktív módon nyert tapasztalatokból. Azonban Mannheim minél jobban szociologizálja ezt a problémát és a politikai területről minél több példát sorakoztat fel a konjunktív tapasztalati közösségek számára, annál inkább közeledik a generációk disztinktív fogalmához, amelyet az 1928-as tanulmányában dolgoz ki fogalmilag. Loader azt a tézist fogalmaz-

za meg, hogy éppen a látszólag korszociológiai témát megcélzó generáció-tanulmány dokumentálja Mannheim átmenetét a térbeli gondolkodáshoz.¹⁰

Ez a fejlődés Mannheim további munkáiban is beigazolódik. Mert ahogyan Mannheim azonosítja a romantikusok különböző generációit és a *Das konservative Denksen*ben különbséget tesz „egész generációk” orientációs módjai között, valamint egy sorba állítja a „generációszerű különbséget” (MANNHEIM 1970, 408–508) más „szociológiai differenciákkal”, úgy kapcsolódik össze a *Die Bedeutung der Konkurrenz im Gebiete des Geistigen*ben (MANNHEIM 1970, 566–613) a generáció problémája mindenekelőtt különböző történelmi feladatok megoldásával. Mannheim itt ismét a *Seele und Kultur* megfontolásaihoz és ezzel a saját generációja elé állított feladatokhoz kapcsolódik. Mannheim olyan időfázisokról beszél, amelyekben a „domináns generáció” szabaddá válik a szintézis egy új formája számára: „Az ilyen generációk annyiban kezdik újra, amennyiben azokat az alternatívákat és feszültségeket, melyeket apáik még abszolutizáltak, már képesek egy szintetikus pontból kiindulva látni” (MANNHEIM 1970, 607).¹¹ Emellett Mannheim elismeri, hogy ezzel a korábbi generációk elintézetlen feladatai éppenséggel továbbra is elintézetlenek maradhatnak. Másfelől azonban a korábbi problémafelvetések új megközelítésével új perspektívák fejleszthetők ki. A tudásszociológia Mannheim szerint egy ilyen új perspektívát tár a szemünk elé. Ebben az összefüggésben e változás eredményeként válik érthetővé az éppen ebből a tanulmányból ismert utalás a „társadalmi élet” két „strukturális feltételezettségére” – nevezetesen a generációk egzisztenciájára és a konkurencia jelentőségére –, amelyekre „a szellemi élet fejlődés- és mozgásformája” vonatkoztatható (MANNHEIM 1970, 569).

A konkurencia-tanulmányra említésével Mannheim generáció-tanulmány *előtt* keletkezett munkáira is utaltunk. 1928 után Mannheim generációfogalomra történő hivatkozásai a tudásszociológiai tematika és a politikatudományi terep közötti átmeneti területen találhatók, maga a generáció-tanulmány a tudásszociológiailag orientált munkafázisra esik. És mégis – igencsak elcsúszt volna, ha egy ilyen kreatív és eredeti gondolkodót, mint Mannheim, csupán erre az időkeretre akarnánk „rögzíteni” és már semmi lényegeset nem várnánk tőle e tárgyjal kapcsolatban. Hiszen éppen a generáció témájából látszik, hogy Mannheim nem kezelte dogmaként saját tervezeteit, és a generációsociológiai alapfogalmak generáció-tanulmányban történő „honosítása” ellenére mindig új módon közeledett a kérdéshez. (MATTHES 1985, 365.) Itt ismét egy rendkívüli, egzisztenciális kihívás – ezúttal a faszizmus kihívása – az, amellyel saját generációjának nem a megszokott módon kell szembenéznie, és amellyel Mannheim behatóan foglalkozik.

A GENERÁCIÓFOGALOM AZ 1920-AS ÉVEK VÉGÉN

1930-as frankfurti előadásában, a *Gegenstand, Methode und Einstellung der Soziologie* magyarázatának az összefüggésében (MANNHEIM 2000) Mannheim figyelme arra irányul, hogy ez a diszciplína egy meghatározott tudati beállítódással kapcsolódik össze, amely ismét csak strukturálja a szociológia módszerét. A német politikai fejlődés manheimi értékelése ebben az időpontban már rezignatív. A szociológiában azonban,

¹⁰ „Thus, ‘Generations’ might be the most transitional essay of this transitional stage of his career. It contained the political element that would be dominant in *Ideology and Utopia* and organized that element with a concept from the earlier works, especially ‘Historicism’, whose emphasis was temporal rather than spacial.” (LOADER 1985, 83.)

¹¹ Itt találkozunk a generációfogalom rokonsági szempontú interpretációjával: apák és fiúk.

a lényegét tekintve, reményt lát a valóság megváltoztatására. A szociológia törekvésének megértéséhez a „szociológiaiává vált emberből” kellene kiindulni. A következőket írja: „Ha az ember a dolgokat úgy fogadja el, ahogyan azok adóttak, mintha elszigetelt jelenségek volnának, és nem rekonstruálja azt az összefüggést, amelyben a tárgyak eleve voltak, akkor még nincs a kezében a történelem. Megpróbálok a szociológiai beállítottság kísérleti mivoltának fenoménjét abból az eredeti tapasztalati összefüggésből rekonstruálni, amelyben ilyesvalami egyáltalán létrejöhetett. [...] Ha a kísérleti életben ezeket az aktusokat végrehajtjuk, ténylegesen őseink sorsát éljük meg, és ezt azzal kell folytatnunk, hogy a generációk magatartásának eredményét elsajátítjuk, és talán mi magunk vagyunk az utolsó fázis. Ha egy egyszerű, eredeti csoportba születünk bele, akkor nem lenne nekünk ez a beállítódás 'kísérleti'. Csak azért élünk ebből a beállítódásból kiindulva, mert a válsághelyzet minden további nélkül belénk folyik, csakis ezért probléma a számunkra.” (MANNHEIM 2000, 61–62.)

Mannheim abban látja a szociológia feladatát, hogy az elszigetelten megjelenő társadalmi fenoméneket csoportok tapasztalati összefüggésébe állítsa és így magyarázza. Ebben az esetben a 'kísérleti' – így lehetne Mannheimet megérteni – a helyzetbe történő belegendolást, „generációs beállítódások végbemenetelének” a tudatossá válását jelenti. Míg ezt a beállítódást a „nem-distanciált” társadalmakban tudattalanul élik meg, addig distanciált társadalmakban a generációs feladat már egy választható feladattá válik, amelyet reflektálni kell. Vagy másként kifejezve: Amennyiben egy eredeti csoport generációs feladata „konjunktív tapasztalat”, akkor a természetesség feladásával választható feladattá lesz, amely rászorul a szociológia támogatására. Ez különösen illik a politikai válságok korszakaira. Arra a téziszre kihegyezve, mely szerint „a társadalom csak a lélekben ragadható meg”, (MANNHEIM 2000, 73) Mannheim itt újra a generációra mint az emberi egzisztencia „természetes” formájára hivatkozik. Mi történik ugyanis azokkal az emberekkel, akik a nekik tulajdonított jelentőségek miatt esnek ki az eredeti „fedésből”? Mannheim konstatálja az életdistanciálódással bekövetkező roppant „nyugtalanítást”, és a modern ember alaphelyzetét abban látja, hogy rákényszerül a régi életformák átalakítására. Ha Mannheim az első példában a distanciálódás lehetősége alapján hívta fel a figyelmet e természetes viszonyok észlelésének kísérleti jellegére, nos, akkor csak azokat a fatális politikai következményeket mutatja fel, amelyek akkor keletkezhetnek, ha az emberek egy „művi primitivitásba” esnek vissza. Látszólagos rendet igényelnek és művileg rendet állítanak elő, amikor tulajdonképpen reflexív módon kellene viszonyulni a helyzethez. Ennek Mannheim szerint az elfojtás folyamata szolgál alapul. Míg tanulmánykötetében, az *Ideologie und Utopie*-ben Mannheim többek között a fasiszta megismerés politikai és szociális kötődését kutatja és az akcionizmust puccsista csoportok ideológiájaként írta le, amely mértékadóan a tudományokkal szembeni szkepticizmuson, a történelemtől való eloldozódáson és irracionizmuson alapult, addig itt a fasiszta beállítódásokat a generációk helyzetére is vonatkoztatja és felteszi a következő kérdést: Az ember vajon tényleg annyira „primitivizálódik”, hogy képes a cselekvés egyszerű fokára visszatérni? Ha ez lehetséges, úgy Mannheim szerint fel kell tenni a kérdést, hogy ez a művi forma vajon áthagyományozható-e generációról generációra. Véleménye szerint a generáció megtagadja magától a művileg létesített életbeállítódást, és politikai értelemben nem tekinthető áthagyományozhatónak.

A legkésőbb ezen a ponton kellene Mannheimnek voltaképpen a „generációs feladatról” alkotott elképzelését végérvényesen ad acta tenni – de ennek éppen az ellenkezője

történik: Mannheim a generációkat szolgáló nevelési modell védelmezőjévé fejlődik. A *Die Gegenwartsaufgabe der Soziologie. Ihre Lehrgestalt* című előadásában – amelyet 1932-ben Frankfurt am Mainban tartott „Tagung reichsdeutscher Hochschuldozenten” alkalmából – a szociológia tudománya számára egy etikai koncepciót terjesztett elő. Ebben az összefüggésben tesz megjegyzést a generációkról, amely Mannheim későbbi sajátos pedagógiai orientációjára utal: „A szociológiának a mi generációkat és az utánunk következő generációkat arra kell nevelnie, hogy igazságban tudjunk élni és képesek legyünk elviselni a valóságot” (MANNHEIM 1932). Ezzel a kijelentéssel Mannheim a generációváltással kapcsolatos korábbi megfontolásaihoz és generációjának az ebből következő sajátos feladatához kapcsolódik. Nos, itt a historizmus „nyitottságából” eredő következmények etikai dimenzióját tárja eléünk és ebben látja a szociológia új feladatát.¹²

Ezen a helyen játszódik le a tudásszociológiától a „jobb/helyesebb gondolkodásra neveléshez” vezető átmenet, és itt beszél Mannheim a szociológia pedagógiai küldetéséről.¹³ Ezzel Mannheim a generáció témájával kapcsolatos megfontolásaiban egy kört futott be, s ismét közeledik korábbi megfontolásaihoz, amelyek saját generációja rendkívüli feladatának a megragadásához kötődtek. Ezért hangsúlyozza most az áthagyományozott határokon való túljutás nehézségét: „Az a határ, amelyet a szellemtudományi kérdésfeltevés és az ezzel egyidejűleg létrejött filozófiai tervezet számára tűztünk ki, még ma is érvényes a kérdés összefüggése számára, s önkéntelenül ott maradunk állva, ahol ama generációk sem jutottak tovább” (MANNHEIM 1932, 33). Ennek az idézetnek az összefüggésében mutat rá Mannheim arra, hogy éppen a tudomány területén lehet a generációkon keresztül eljutni a fogalomképzés és gondolkodás teljes stagnációhoz; ennyiben a történelmi-romantikus kérdésfeltevés a XIX. század kezdetétől mértéken felül sokáig tudta magát tartani. Mint megmutattuk, Mannheim saját generációjának felszabadító tettet – amely a historizmusnak köszönhetően vált lehetővé – éppen ennek a gondolkodásmódnak a meghaladásában látja. De most az elnyert szabadság következményeivel, a relativizmussal foglalkozik. És Mannheim sajátos generációs követelménnyel, teljesítménnyel és feladattal kapcsolatos belátása így vezeti gondolkodását a politikai szociológia területére.

Mannheim megkezdi az új tudás és az elnyert szabadság problematizálását. Ezzel kapcsolatban írja: „Ma már olyan életkorok is képesek politikailag és szociológiailag gondolkodni, amelyeknek a korábbi generációkban ehhez a területhez egyáltalán nem volt hozzáférésük. Ennek az általánosabbá váló szociológiai életorientációnak azonban egy egészen más, az eddigitől eltérő tempóban kell közkinccsé válnia.” (MANNHEIM 1932, 38.) Ehhez egyfajta „szociológiai állampolgártudomány” szükséges, ugyanakkor Mannheim mindenképpen meg akarja akadályozni, hogy meghatározott világképek érvényesítésének a céljából visszaéljenek a szociológiával.

GENERÁCIÓS ELHELYEZKEDÉS ÉS NEVELÉS

Az 1928-as generáció-tanulmányban Mannheim megjegyzi, hogy nem létezhet tradíció „önmagában”, hanem a tradíciókat a velük összekötött elhelyezkedések történel-

¹² Ebben az összefüggésben Mannheim óv attól, hogy a szociológiát valamelyik párt agitációs eszközévé tegyék, s ezzel mintha máris megelőlegezné a további tervezési eszméivel szembeni ellenvetéseket.

¹³ Wolff szintén utal Mannheim pedagógiai orientációjára még a tudásszociológia kontextusában. (WOLFF 1978, 321.)

méből kell magyarázni (MANNHEIM 1978, 529). Itt az elhelyezkedés fogalmán egyfelől „a társadalmi térben való rokon elhelyezkedés” értendő, amely állandóan változik a generációk váltakozásának biológiai tényével – és másfelől éppen a „tudattalan, sorszerű összefüggés” is.¹⁴

Ezzel szemben a későbbi munkákban az elhelyezkedés politizálódik. Mannheim az *Ideologie und Utopie*-ban a következőket írja a teoretikus világnép hatásáról: „Így a racionalizált történelemkép társadalmilag megkötő tényezője a társadalmi térben szétszórt csoportoknak és összekötő kapocs generációk egész sora számára, amelyek folyamatosan nőnek bele rokon társadalmi elhelyezkedésekbe. Az osztályképződésnél a társadalmi térben rokon elhelyezkedések és az elmélet az elsődleges.” (MANNHEIM 1985, 114.) Mannheim továbbá belebocsátkozik az értelmiség problémájának a tárgyalásába is; eszerint az értelmiség – mivel nem osztály – nem juthat el az osztálytudathoz, de eljuthat saját elhelyezkedésének a tudatához. Az elhelyezkedéssel itt meglehetősen egyértelműséggel az értelmiség „szabadon lebegésére” gondol. A romantika – így Mannheim – a tudat és az elhelyezkedés ellentmondásából következő konzervatív döntés eredménye. A következő generáció már újra „forradalmi módon” dönt: „Úgy tűnik, hogy a szellemtörténeti fejlődés általánosan érvényes struktúratörvénye, hogy ha új csoportok nyomulnak be a már előzetesen kiképződött elhelyezkedésbe, nem minden további nélkül veszik át az ezen elhelyezkedés számára korábban kialakított ideológiákat, hanem inkább a saját hagyományukból magukkal hozott tartalmakat idomítják az új elhelyezkedéshez. Ez az eredeti ideológia utóhatásának a törvénye.” (MANNHEIM 1985, 141, 145.) A hagyományok keletkezési folyamatáról itt már nem esik szó.

Az *Ideologie und Utopie*-ba beillesztett, 1931-ben készített *Wissenssoziologie* című tanulmányban fogalmazódik meg az ismert tétel: „Itt – hogy (a konkurencia mellett V.) csak egyet nevezünk meg a sok más lehetséges kollektív összekapcsolódás közül, amelyekből a különböző világértelmezési és tudásfajták között feszültségek keletkezhetnek – csupán a *generációs elhelyezkedés*re akarunk utalni. Ez szintén igen gyakran meghatározza az egy adott időpontban a konkrét társadalmi térben létező elméletek és rétegek kiválasztási, formálási és polarizációs elvét.” (MANNHEIM 1985, 232.) Nos, ezzel a generációs elhelyezkedés teljesen az elméletek és világlátások polarizációjának az okává válik, és első sorban disztinktív ismertetőjegyként tart számat érdeklődésre.

Miközben Mannheim korai írásaiban még az elhelyezkedés keletkezési folyamatával foglalkozott – és már ebben az időpontban erősen érdekelte a politikai szféra –, addig a generáció-tanulmányban az elhelyezkedésnek – mint a generációk egymás közötti tudattalan „kapcsolódásának” és mint szociológiai struktúrafogalomnak, amely további meghatározások sorát követeli meg – kettős jelentése van. A konzervativizmustanulmányban az elhelyezkedés a politikai polarizáció megértését szolgáló háttérként jelent meg. Mannheim „tulajdonképpen” tudásszociológiájában a generációs elhelyezkedés jelentése eltolódik, s már csak a tudás strukturális alkotóelemei egyikének a megjelölésére szolgál más alkotóelemek mellett. A generációfogalom többek között azért szükséges a tudásszociológiában, mert Mannheim meg akarja mutatni, hogy az „elméletek és látásmódok” nem vezethetők le egyedül a gazdasági „alépítményből”: „Azt, hogy ilyen társadalmi egységeknél egyáltalán *nem csak* osztályokról lehet szó, hanem emellett például generációkról, életkörükről, szektákról, hivatáscsoport-

¹⁴ Ralf Bohnsack Mannheim Heidegger sorsfogalmára való hivatkozásában a kollektivitás ateoretikusan megalapozott síkja eszméjének a folytatását látja (BOHNSACK 1989, 33), M. Meuser pedig a „konjunkatív tapasztalati tér” és a későbbi elhelyezkedésfogalom között létesít kapcsolatot (MEUSER 1999).

tokról, iskolákról stb. is, a dogmatikus marxizmussal szemben akarjuk hangsúlyozni.” (MANNHEIM 1985, 237.)¹⁵

Magában a tudásszociológia rendszerében rejlik annak a zsákutcának a magyarázata, amelybe a generációtéma került Mannheim gondolkodásában. Teoretikus okfejtéseinek a végén a generációs feladat felismerése áll, amelyet korai belátásai ellenére, tisztán elméleti megfontolásokból von ki. Ugyanakkor Mannheim reflektál saját nemzedékének az utána következő generáció új tárgyilagosságával szembeni elidegenülésének a fenoménjére is: „Talán az ebbe a világba újonnan beleszületett generációnak a mi generációnk által élményszerűen már aligha elképzelhető ridegségére vagy gyanútlan naivitására van szükség ahhoz, hogy az ilyenné vált valósággal ebben az értelemben abszolút fedésben éljenek, bármiféle léttranszcendencia nélkül, jelenjen az meg akár az utópia, akár az ideológia alakjában.” (MANNHEIM 1985, 220.)

Az 1930-as évek közepén, végén aztán Mannheim munkáiban a generáció témájára kizárólag politikailag és pedagógiaileg orientált utalások találhatók. Az 1935-ben írt *Mensch und Gesellschaft im Zeitalter des Umbaus* című munkában (MANNHEIM 1958)¹⁶ a generációfogalmat kizárólag a korábbi és a mostani emberiségbeállítódások összehasonlítására alkalmazza: a korábbi generációk hittek az emberi haladásban (MANNHEIM 1958, 51); most azonban a „hosszú generációkon keresztül tartó szublimálások” fokozatosan feloldódnak és a „lélek kaotikusan átformált oldala kívülre” kerül (MANNHEIM 1958, 113).

Az *Über das Wesen und die Bedeutung des wirtschaftlichen Erfolgsstrebens. Ein Beitrag zur Wirtschaftssoziologie* című 1929-es írásban Mannheim szociológiailag orientált pedagógiát követel az „olyan hatóterületek megismerése” érdekében, „amelyeken az új generációknak meg kell állniuk a helyüket” (MANNHEIM 1970, 629).

A túlnyomórészt Mannheim munkáit tartalmazó *Essays on Sociology and Social Psychology* című kötet írásaiban (MANNHEIM 1953) – melyek Mannheim emigrációja után és részben a háború után születtek s kerültek kiadásra – olyan képességekről és beállítódásokról beszél, amelyeket az embernek a generációkban művilleg kell megkapnia. Így ez áll a metodológiai aszketizmushoz, inspirációhoz és intervencióhoz fűzött kiegészítésben: „Like other qualities required for science, such as self-criticism, control of methods, etc., this realistic imagination must be cultivated through generations.”¹⁷

1943-as munkájában, a *Diagnose unserer Zeit Gedanken eines Soziologen*ben ez a hozzáférés még pragmatikusabbá vált: „Jóllehet mindig új generációk serdülnek fel új korcsoportok alakjában, de az adott társadalom lényegétől függ, hogy a társadalom használja-e őket, miközben a használat módja ugyanazon társadalom szociológiai struktúrájától függ” (MANNHEIM 1952, 57). Itt valójában már csak arról van szó, hogy ezeket a csoportokat hogyan „kopírozzák bele” a társadalom modelljébe. Ekko-riban Mannheim úgy értékeli a helyzetet, hogy „a totalitárius és demokratikus életfor-

¹⁵ Itt még egyszer emlékeztetünk Mannheim korai megfontolásaira: Matthes számára az elhelyezkedés fogalmán törik ketté a korai és a kései Mannheim. Amellett érvel, hogy a korai Mannheimre visszanyúlva az elhelyezkedés fogalmát nem alapnak, hanem a generációelemzés eredményének kell tekinteni és ezzel le is lehet képezni a generációs viszonyok hálózatát. (MATTHES 1985, 368.)

¹⁶ Ez az átmeneti kor műve, amelyet közvetlenül Németország elhagyása után írt és az *Ideologie und Utopie* mellett a második, még életében megjelent könyve; az összes későbbi nagyobb tanulmánygyűjteményt már nem maga Mannheim szerkesztette (WOLFF 1978, 335).

¹⁷ Mannheim lábjegyzete a *Systematic Sociology. An Introduction to the Study of Society*ben – ahol kiemeli, hogy a tradíciók és szokások sok generáción keresztül raktározódnak el – ebbe az irányba mutat. A generáció-tanulmányban a tradícióról alkotott ilyen elképzelést szociológiai szempontból magyarázatra szorulónak tekintette (MANNHEIM 1957, 110).

mák közötti harc legalább a következő generációk életében még tartani fog” (MANNHEIM 1952, 78). Olyan társadalommodell kidolgozását javasolja, amely elavulttá teszi ezt a harcot. Azonban a generációk e tervezésen belül már nem tudásszociológiai kihívást, hanem pusztán stratégiai minőséget jelentenek.

Az először 1950-ben megjelent *Freiheit und geplante Demokratie* című írásában Mannheim a következőt fejtegeti: „A fantázia hiányáról kellene beszélnünk, ha a mi generációnk az esetleges fejleményeket megváltoztathatatlanak tekintené és megengedné, hogy a következő generáció továbbra is elégtelen társadalomtípusok fenntartásán fáradozzon” (MANNHEIM 1970, 32). A generációkat ebben az értelemben kell nevelni. Érdekes, hogy Mannheim e koncepció ábrázolása során az elméletben ismét közeledik Marxhoz is, mint azt az 1920-as évek végén írott munkáiban tette. Ezek a munkák, a mostani közeledéssel ellentétben, feldolgozták ugyan a marxizmus felismeréseit, azonban a marxi hagyománnyal mint olyannal szemben kritikusak voltak. Marxnak a karaktermaszkokról szóló fejtegetéséhez kapcsolódva így következtet: „[Marx] lehetetlennek tartja, hogy egész generációk aszociálisakká válhatnak, ha a kényszer által meghatározott, természetellenes emberi kapcsolatok révén kondicionálnák őket” (MANNHEIM 1970, 185). Hasonlóképpen lehetetlennek tartja Mannheim, hogy a generációkat neveléssel javítsák meg.

Fejtegetéseink végére érve úgy tűnik, hogy beigazolódnak a Mannheimre alkalmazott ismert sztereotípiák: fiatal korában kreatív és sokoldalú gondolkodó, aki kora helyzetében képes volt egy szintetikus perspektíva megnyitására, és aztán az 1930-as években bekövetkezik a fordulat, amely egy szűk világképben végződik. Mannheim gondolkodói fejlődésében a *Das Problem der Generationen*, így besorolva, semmi esetre sem szabad csak epizódnak tekinteni, hiszen vörös fonalként húzódik keresztül gondolkodásán és életútján. Ez különös mértékben szembeötlő, ha a „konjunktív közösségi tapasztalat” megközelítését összehasonlítjuk a generációk distinktív kezelésével és végül egy olyan generáció felfogással, amely mindenekelelt az eljövendő nemzedékek nevelésére irányul.

A téma kezelésében levő eme polaritás egyfelől abból ered, hogy a kérdés Mannheim művében egy olyan történelemfilozófiával kapcsolódik össze, amely rezignatív módon tematizálja a növekvő távolodást az elmúlt korok életformáitól és gondolkodási modelljeitől, és ezzel a halmozódó idegenség és elidegenülés problémáját teszi tárgyává. A generációk kölcsönös egymást meg nem értése ebbe a fejlődésbe fonódik bele. Másfelől meg kell állapítani, hogy Mannheim már tudásszociológiai fázisa előtt lefektette az alapkövet annak érdekében, hogy a generációfogalmat ne kizárólag filozófiailag szemléljék, hanem hozzáférhetővé tegyék az empirikus kutatás számára is: Mannheim korai írásaiban található a „konjunktív tapasztalati tér” fogalma, s itt olyan tapasztalatokra kell gondolni, amelyek az átélésben rejlő kommunikatív vonatkozásokhoz való különbségükben jönnek létre. Az 1928-as tanulmány összefüggésében aztán Mannheim a generáció témájára tekintettel dolgozta ki a maga szociológiai fogalmiságát, amelyet azonban most mértékadóan első tudásszociológiai konceptualizálása formálta. Az előzményekkel összehasonlítva a tanulmányban kevés teret szentelt az élményrétegződés problémájának (MANNHEIM 1978, 535). Emellett érdemes a generációkutatást formáló élményrétegeket rekonstruálni, pontosan akkor, ha a cselekvők ezt mint olyat egyáltalán nem is észlelik (BOHNSACK 1989, 12).

Mannheim megfontolásaiban sok minden megtalálható, amit napjaink generációkutatásában a generációs diskurzus, generációs perspektívák, identitások és differenciák címszavak alatt intenzíven vitatnak (LÜSCHER–LIEGE 2003).

Fordította Cs. Kiss Lajos

IRODALOM

- ABERCROMBIE, N. – LONGHURST, B. 1983. Interpreting Mannheim. *Theory, Culture and Society*.
- BERTRAM, H. – KOHLI, Martin 1997. Alt & Jung. In Lepenies A. (Hrsg.): Alt und Jung. Das Abenteuer der Generationen. Eine Publikation des Deutschen Hygienemuseum. Dresden.
- BOHNSACK, Ralf 1989. *Generation, Milieu und Geschlecht. Ergebnisse aus Gruppendiskussionen mit Jugendliche*. Opladen: Leske –Budrich.
- BOHNSACK, Ralf 1999. *Rekonstruktive Sozialforschung. Einführung in die Methodologie und Praxis qualitativer Forschung*. Opladen: Leske & Budrich.
- CHERRINGTON, R. 1997. Generational issues in China: a case study of the 1980s generation of young intellectuals. *British Journal of Sociology*, vol 48/2.
- EYERMANN, R. – TURNER, B. S. 1998. Outline of a Theorie of Generations. *European Journal of Social Theory*, vol. 1. Sage Publication.
- HAREVEN, K. H. 1979. Altern und Generationsbeziehungen in historischer und lebenslauftheoretischer Perspektive. In Mansel, J. – Rosenthal, G. – Tölke, A. (Hrsg): *Generationen-Beziehungen. Austausch und Tradierung*. Opladen: Westdeutscher.
- KERZER, David I. 1983. Generation as a Sociological Problem. *Ann. Review of Sociology* 9.
- KETTLER, David – MEJA, Volker – STEHR, Nico 1984. *Karl Mannheim*. London – New York: Horwood.
- KETTLER, David – MEJA, Volker 1995. *Karl Mannheim and the Crisis of Liberalism. The Secret of these New Time*. New Brunswick – London.
- KOHLI, Martin 1978. *Soziologie des Lebenslaufs*. Berlin – Neuwied: Luchterhand.
- KÖNIG René 1987. *Soziologie in Deutschland. Begründer, Verächter, Verfechter*. München – Wien: C. Hanser.
- LICHTBLAU, Klaus 1996. *Kulturkrise und Soziologie um die Jahrhundertwende. Zur Genealogie der Kultursoziologie in Deutschland*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- LIEBER, H. J. (Hrsg.) 1974. *Ideologienlehre und Wissenssoziologie. Die Diskussion um das Ideologieproblem in den 20er Jahre*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- LÜSCHER, K. – SCHULTHEIS, F. (Hrsg.) 1993. *Generationenbeziehungen in postmodernen Gesellschaften: Analysen zum Verhältnis von Individuum, Familie, Staat und Gesellschaft*. Konstanz: Universitätsverlag.
- LOADER, Colin 1985. *The Intellectual Development of Karl Mannheim. Culture, Politics and Planing*. Cambridge: Unity Press.
- LÜSCHER, K. – LIEGE, L. 2003. *Generationenbeziehungen in Familie und Gesellschaft*. Konstanz: Universitätsverlag.
- MANNHEIM, Karl 1932. *Die Gegenwartsaufgabe der Soziologie. Ihre Lehrgestalt*. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
- MANNHEIM, Karl 1952. *Diagnose unserer Zeit. Gedanken eines Soziologen*. Frankfurt am Main: Büchergilde Gutenberg.
- MANNHEIM, Karl 1953. *Essays on Sociology and Social Psychology*. Paul Kecskemeti (ed.). London: Routledge & Keagen.
- MANNHEIM, Karl 1957. *Systematic Sociology. An Introduction to the Study of Society*. J. S. Erös – W. A. C. Stewart (eds.): London: Routledge & Keagen.
- MANNHEIM, Karl 1958. *Mensch und Gesellschaft im Zeitalter des Umbaus*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- MANNHEIM, Karl 1970. *Wissenssoziologie*. Auswahl aus dem Werk eingeleitet und herausgegeben von Kurt H. Wolf. Berlin – Neuwied: Hermann Luchterhand.
- MANNHEIM, Karl 1970. *Freiheit und geplante Demokratie*. Köln – Opladen: Westdeutscher.

- MANNHEIM, Karl 1980. *Strukturen des Denkens*. Hrsg. von David Kettler, Volker Meja, Vico Stehr. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- MANNHEIM, Karl 1984. *Konservatismus. Ein Betrag zur Soziologie des Wissens*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- MANNHEIM, Karl 1985. *Ideologie und Utopie*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- MANNHEIM, Karl 2000. *Allgemeine Soziologie*. Mitschrift der Vorlesung vom Sommersemester 1930. (Edition Endreß, Martin – G. Christmann unter Mitarbeit von A. Göttlich) In Endreß, Martin, – Srubar, Ilja (Hrsg.): *Karl Mannheims Analyse der Moderne. Mannheims erste Frankfurter Vorlesung von 1930*. Jahrbuch für Soziologiegeschichte. Opladen: Leske – Bundrich.
- MATTHES, J. 1985. Karl Mannheims 'Das Problem der Generationen' neu gelesen – Generationen-'Gruppen' oder 'gesellschaftliche Regelung von Zeitlichkeit'? *Zeitschrift für Soziologie*, Jahrgang 14/5.
- MEJA, Volker – STEHR, Nico (Hrsg.) 1982. *Der Streit um die Wissenssoziologie. Rezeption und Kritik der Wissenssoziologie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- MEUSER, M. 1999 Subjektive Perspektiven, habituale Dispositionen und konjunktive Erfahrungen. Wissenssoziologie zwischen Schütz, Bourdieu und Mannheim. In Hitzler, R. – Reichertz, J. – Schröer, N.: *Hermeneutische Wissenssoziologie*. Konstanz: Universitätsverlag.
- PILCHER, J. 1994. Mannheim' s Sociology of Generations. *British Journal of Sociology*, vol. 45/3.
- POLÁNYI, Michael 1985. *Implicites Wissen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- SPARSCUHU, Vera 2000. *Generationsverhältnisse und Wissenschaftskultur. Eine Rekonstruktion von Generationsverhältnissen in der DDR-Soziologie*. Universität Kassel, Habilitationsschrift.
- SPARSCUHU, Vera 2002. Generationsauftrag – bewusstes Erbe oder implicites Wissen. *Sociologia Internationalis* 2.
- WOLDRING, H. E. S. 1986. *Karl Mannheim. The Development of his Thought*. Assen – Maastricht.
- WOLFF, Kurt H. 1978. Karl Mannheim. In Käsler, Dirk (Hrsg.): *Klassiker des soziologischen Denkens*. München: C. H. Beck.
- WOLFF Kurt H. 1970. Karl Mannheim in seinen Abhandlungen bis 1933. In Mannheim, Karl: *Wissenssoziologie*.